

ІВАН ФРАНКО І ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ЛІТЕРАТУРИ

Гнатюк Михайло. Іван Франко і проблеми теорії літератури: Навчальний посібник. — К.: Академія, 2011.

Нова книжка відомого українського літературознавця зі Львова Михайла Гнатюка (нар. 1947) продовжує його дослідження основних проблем українського літературознавства ХІХ ст. та ролі Івана Франка в піднесенні теоретичного рівня науки про літературу в усьому слов'янському світі. Про ці питання йшлося в попередніх дослідженнях ученого: “Іван Франко в літературно-естетичних концепціях його часу” (1999), “Літературознавчі концепції в Україні другої половини ХІХ – поч. ХХ ст.” (2003), у розділах вузівського підручника “Історія української літератури. Кінець ХІХ – поч. ХХ ст.” (2006). Зі згаданої проблематики львівський професор читав лекції в університетах Ляйпціга, Познані, Відня, Любліна, Брно. Він – голова міжнародної асоціації франкознавців, що базована у Львівському університеті.

Рецензована книжка М. Гнатюка вирізняється значним охопленням літературознавчих праць І. Франка. У раніших студіях українських філологів творчість видатного письменника, філософа і критика базувалася на творах, надрукованих в Україні й часто з купюрами. Навіть найповніше на сьогодні 50-томне видання письменника з чотирма додатковими томами не охоплює всього, що написав Франко. Поза науковим обігом залишається значна кількість наукових праць, есеїв, публіцистичних праць, які І. Франко написав німецькою, польською, чеською мовами. Особливо це стосується участі українського інтелектуала в культурному житті Відня рубежу ХІХ–ХХ ст.

До слова, цей аспект проблеми певною мірою розглядався в дисертації чеської дослідниці Мартіни Трчкової “Культурний контекст українсько-німецької білітерарності (Галичина та Буковина в 19 ст.)”, яка захищена у Брненському університеті імені Масарика (2010).

Узагалі розгляд творчості письменника в контексті мультикультурних зв'язків – важлива проблема сучасного літературознавства. У цьому зв'язку варто згадати майже забуту працю брненської германістки Лідміли Пантучкової, яка була свого часу належно оцінена не лише в Чехії, а й за кордоном, зокрема в Англії¹.

Загальновідомо, що І. Франко – одна із центральних фігур не лише української

літератури, а й літературознавства. Місце його народження та можливості мультикультурної комунікації створили прекрасні умови для того, щоб Франко став не лише літературним критиком, а й істориком письменства, теоретиком літератури й компаративістом. Крім того, Франко творив у добі, коли перестає домінувати позитивізм у науці, з'являється німецька психологія духу (*duchověda*) та інші психологічні напрями досліджень – автохтонні та аллохтонні. М. Гнатюк як знавець літературознавчої методології к. ХІХ – поч. ХХ століття, тобто доби модернізму, срібного віку української літератури, розкриває, яке важливе місце посідав Франко в тій панорамі думок і напрямів літературного розвою.

До речі, сьогоднішня Україна, зокрема східна Галичина, перебувала тоді на перехресті історії навіть більше, ніж тодішня її східна сусідка Росія, але процеси там інспірувала: Гнатюк справедливо аналізує зв'язки І. Франка з російською культурно-історичною школою та психологізмом О. Потебні, а також із тодішньою компаративістикою та традиціоналістською філологічною методикою аналізу літературних явищ.

М. Гнатюк уже на початку монографії звертає увагу на позицію Франка щодо літературної критики та її жанрів, які письменник широко використовував у своїх публікаціях, писаних кількома мовами. Водночас дослідник указує на Франка як на “світового громадянина”, політичного *гуманіста*, на його

¹ Pantůčková L. William Makepeace Thackeray as a Critic of Literature. – Brno, 1972.

перебування в середовищі інтелектуалів, що володіли кількома мовами, у Львові та Відні, де, крім того, зустрічається з Т.Г. Масариком, на його спілкування із часописом “Слов’янський огляд” (“Slovanský přehled”) та із А.Черним.

Учений презентує Франка як центральну постать, котра забезпечує українському літературознавству відмову від позитивізму в напрямку до більш “м’яких” методів, пов’язаних із німецькою психологією духу, однак і наочно доводить, що Франко не переставав підтримувати контакти із російською традицією, зокрема із культурно-історичною школою, котра панувала на літературно-критичному та літературно-історичному терені Східної Європи протягом усієї другої половини ХІХ століття.

І. Франко, незважаючи на свій інтернаціоналізм, був передусім українським творцем, дбав про культивування української національної проблематики; його літературно-теоретична концепція охоплювала також ареальний аспект.

Те, що я ціную у книжці М. Гнатюка найбільше, крім його внеску в європейську науку про І. Франка, – її загальнотеоретичне значення, зокрема у сфері літературної компаративістики та порівняльної літературознавчої методології. Автор указує, як західноєвропейські методологічні імпульси, зокрема з німецької сфери, трансформувалися на східнослов’янському або українсько-російському терені, якою складною мисленневою територією була насправді саме Галичина (а ще більше Буковина), де взаємодіють, переплітаються впливи російські, німецькі та ще й французькі. Водночас видно, як поступово утворювалася середньоевропейська цілісність, контакти міжслов’янські і слов’янсько-неслов’янські, що було типовим для українського національного відродження та його реалістично-модерністської реалізації (українськими та україністичними культурними центрами за межами Росії була не лише Прага, а також угорський Budín/Buda).

Міжнародна конференція “Розвиток

славістики в дзеркалі епістолярної спадщини та інших особистих документів”, яку я на пропозицію Комісії з історії славістики при Міжнародному комітеті славістів організував від Інституту славістики Чеської асоціації славістів і Середньоевропейського центру слов’янських студій 4 та 5 травня 2011 р. у Брно, засвідчила, що реакції І. Франка на методологічні імпульси постійно виходили за межі літпроцесу сучасної України та часто мали позачасовий, панхронічний характер. Лідія Сазонова з московського Інституту славістики на згаданій конференції в доповіді “К формированию научных интересов Б. М. Эйхенбаума (из писем ученого академику А. А. Шахматову)” показала, наскільки методологія О. Потебні та його учнів – лінгвістична та літературознавча – була актуальна і для майбутнього формаліста, зрештою, дослідника категорії “літературний побут” та літературного історика й редактора Бориса Ейхенбаума (1886–1959), який хотів спочатку займатися синтаксисом та радився про це з академіком Олексієм Олександровичем шахматовим (1864–1920). Отож книжка М.Гнатюка розповідає і про несхематичний, не чорно-білий розвиток філологічних методологій, про їхній зв’язок, переплетіння, взаємовплив і пронизування. Окремим аспектом, який професор М. Гнатюк проаналізував дуже докладно, є генологія (лише єдине зауваження: не слід замінювати дефініцію “генологічний” на “жанровий”, що досить часто спостерігаємо в М. Гнатюка в розділі “Проблеми генологічної структури літературних творів у літературознавчій практиці Івана Франка”, с. 86 та ін.): адже говориться не лише про саму літературу, а й про літературознавство та, зокрема, літературну критику. Вчений аналізує погляди І. Франка на жанри літературної критики, передусім із контексту тодішньої української або також російської, польської та й австрійсько-німецької критичної практики, тобто як із коренів автохтонних, такій аллохтонних. Водночас, однак критичний погляд на позитивізм веде Франка до виокремлення жанру й такої структури праці критика, котра уможливорює інтеграцію психологічних і

філософських підходів.

Висновок: книжка професора М. Гнатюка, безсумнівно, важлива, передусім для україністики, української літератури та міжнародного франкознавства, але, як зазначено, і

для літературознавства й літературної критики взагалі, а також для літературної компаративістики та генології; крім того, вона важлива своїми мультикультурними пасажами і для культурології та ареальних студій.

Отримано 22 лютого 2012 р.

Іво Поспішіл
м. Брно, Чеська Республіка

ПЕРЕТИНАЮЧИ КОРДОНИ ЧАСУ І ПРОСТОРУ: СХОДОЗНАВЧІ “СТУДІЇ” РИШАРДА КАПУЩИНСЬКОГО

Капущинський Ришард. Подорожі з Геродотом /
Пер. з пол. А. Чердаклі. – К.: Юніверс, 2011. – 196 с.

“Минулого не існує. Є тільки його незліченні версії... Дістатися до минулого саме такого, яким воно було насправді – неможливо, і людству приступні лише різні його варіанти, зафарбовані кожним свідком, кожним істориком по-своєму...”

Р. Капущинський

Жанр подорожніх нарисів не новий для світової літератури і має своє глибоке історичне коріння. Описи подорожей як європейських так і східних мандрівників – від Геродота, Марко Поло, Ібн Батути, Аль Мас'уді, Ібн Фадлана, А. Нікітіна, В. Григоровича-Барського, Г. де Боплана та багатьох інших до нотаток і книжок представників дипломатичних та релігійних місій XVIII – XX ст., складають скарбницю жанру світових travels і дають безцінну розмаїту інформацію про історію, культуру, етнографію, психологію, традиції певного народу чи регіону.

Здавалося б, у часи нашого глобалізованого, інтегрованого у світову інтернет-павутину світу актуальність цих “описів” минула. Однак у сучасній європейській, зокрема українській, літературі помітне поживлення й популярність саме такого жанру. Топ “Краща книга року – 2010” України в жанрі публіцистики завоювали мексиканські подорожні нариси М. Кідрука; широкою популярності набула книжка мандрівок І. Роздобудько та ін.

Проте книжка “Подорожі з Геродотом”¹ Ришарда Капущинського (1932–2007) –

відомого польського журналіста й письменника, одного з претендентів на Нобелівську премію 2006 року – не належить до жанру класичних подорожніх нарисів. Це своєрідне художнє полотно, складене з “пазлів” – історичних екскурсів за шляхами Геродота й сучасних репортажів-хронік із країн перебування автора – Індії, Китаю, Єгипту, Нігерії, Судану, Конго, Алжиру, Ірану, перемешане власними роздумами над “Історією” Геродота й сьогоденням.

“Кращим репортером ХХ-го століття” назвав Капущинського Габріель Гарсія Маркес. Упродовж своєї 40-літньої журналістської праці² Р. Капущинський – випускник Інституту історії Варшавського університету – об'їздив півсвіту, був свідком понад десяти воєн і революцій у країнах Азії, Африки й Латинської Америки. І скрізь возив із собою “Історію” Геродота, яку йому подарувала в його перше відрядження до Індії головний редактор газети “Standar Młodych” (“Штандарт молодих”). Ця книжка стала своєрідним талісманом у нелегких, часом ризикованих для життя відрядженнях, а Геродот – супровідником

¹ Ця книжка була переможцем конкурсу “Краща книга року” (2004) у Польщі.

² З 1962 року Р.Капущинський – закордонний кореспондент Польського Агентства преси (РАР)